

Позбулася!

Гі де Мопассан

I

Маркіза де Реннедон влетіла до кімнати, немов куля, що пробиває шибку, і, перш ніж слово вимовити, зайшлася сміхом, аж сльози їй на очах виступили, — таким самим сміхом, як тоді, коли місяць тому призналася своїй подрузі, що зрадила свого чоловіка, аби тільки помститись, та й то один лише раз, — надто-бо вже він був дурний та ревливий.

Баронеса де Гранжері відкинула книжку на канапу і глянула з цікавістю на Аннету, сама вже мимоволі сміючись.

Нарешті вона спитала:

— Ну, що ти там нового утнула?

— О люба моя... люба моя... Це таке смішне, таке смішне... Тільки подумай: я позбулася!.., позбулася!.., позбулася!..

— Як то позбулася?

— А так, позбулася!

— Чого ти позбулася?

— Чоловіка, серденько, чоловіка! Я вільна тепер! Вільна! Вільна!

— Як то вільна?

— Розлучення, от що! Розумієш: розлучення! Я маю розлучення!

— Ти взяла розлучення?

— Та ні ще... Ох, яка ж ти дурненька! За три години не беруть розлучення. Та я маю тепер докази... докази, що він мене обманює, зраджує. Його впіймано на гарячому! Подумай-но! На гарячому!.. Він тепер у моїх руках!

— От воно як! Він тебе зрадив?

— Так... тобто ні... так і ні... не знаю. Та я маю докази, це ж головне!

— Як же ти все це влаштувала?

— Як улаштувала? Отож-то! Тут уже чимало довелось мені докласти хитрощів! Уже три місяці, як він зробився нестерпний, просто нестерпний — брутальний, сварливий, деспотичний, підлий нарешті. Я сказала сама собі: ні, довше так тривати не може, треба подати на розлучення. Та як до цього взятись? Це ж не легка річ! Спробувала я роздратувати його, щоб він мене вдарив, — ні! Сердиться, а не б'є. Він перечив мені у всьому, силував виходити на прогулянку, як мені не хотілось, залишатись удома тоді, коли я саме мала десь у гостях пообідати, цілісінький тиждень обертав усе моє життя на ненастанну якусь муку, — але й пальцем мене ніколи не торкнув.

Тоді я взялась розпитувати та вивідувати, чи є в нього полюбовниця. Справді, у нього була коханка, але він так обережно, так хитромудро влаштовував побачення з нею, що аж ніяк їх не зловити. Тоді — вгадай, що я зробила?

— Як же тут угадати!

— То-то й є! Ніколи б не вгадала! Я попросила свого брата дістати мені фотографічну картку тієї особи.

— Коханки твого чоловіка?

— Так. Це коштувало Жакові п'ятнадцять луїдорів: стільки мусив він заплатити за вечір, від сьомої години до дванадцятої, з обідом, звісно, — по три луїдори година. Ну, і він дістав для мене її фотографію.

— Мені здається — він міг би дістати її якось інакше, якось схитрувати... без... без того, щоб неодмінно брати собі й оригінал.

— О! Та вона ж гарненька! Тут не було нічого неприємного для Жака, навпаки. Та й мені ж треба було знати деякі подробиці: як вона збудована, яку має талію, бюст, яке в неї тіло на колір... Ну, й ще багато, багато різних речей.

— Нічого не розумію.

— Стривай, зрозумієш. Довідавшись про все, що мені хотілося знати, я звернулась до... ну, як би тобі сказати, — до такого чоловіка... із тих людей, що виконують усякі доручення... до агента, чи що... Та ти ж розумієш?

— Так, приблизно. І що ж ти тому чоловікові сказала?

— Я сказала йому, показуючи Кларисину фотографію (її звуть Клариса): "Мені треба, добродію, покоївки, схожої на цю жінку. Вона повинна бути гарненька, елегантна, спритна, чепурна. Я заплачу їй скільки треба буде. Хай

і десять тисяч франків — байдуже. Вона потрібна буде мені не більш як на три місяці".

Він дуже здивувався і спитав:

— Хотіли б, пані, щоб вона була і в поведінці без доганна?

— Так, щоб була сама чесність, — пробурмотіла я, почервонівши.

— А... щодо моральності?

У мене сили не було відповісти. Я тільки кивнула головою: ні, мовляв. Тут я раптом збагнула, що він думає на мене страшну річ, і скрикнула, втративши тяму:

— О добродію, це для мого чоловіка... для мого чоловіка, що обманює мене... обманює десь там... хто знає де... а я б хотіла, щоб це сталося вдома... розумієте... тоді його можна було б зловити...

Тоді він зареготався, і я зрозуміла з його погляду, що він перейнявся пошаною до мене. Утямив, яка-то я хитра та вигадлива. Я певна, в ту хвилину йому хотілося стиснути мою руку.

— За тиждень, пані,— сказав він, — справа ваша буде залагоджена. Коли одна особа буде не така, як треба, — знайдемо іншу. Ручуся, що все вийде якнайкраще. Ви мені заплатите уже по всьому. Отже, на цій фотографії коханка вашого чоловіка?

— Так, добродію.

— Вродлива особа і зовсім не така худенька, як тут видається. А які парфуми?

Я не відразу догадалась, що він хоче сказати.

— Як то парфуми? — спитала я.

Він усміхнувся.

— Так, пагіі, парфуми — річ надто важлива, коли треба привабити чоловіка: вони пробуджують у ньому несвідомі спомини, надають сміливості, тривожать і хвилюють розум, надять знову зазнати знайомих уже солодощів. Треба б також знати, які страви ваш чоловік їсть, обідаючи з цією дамою. Тоді б ви призначеного дня подали йому ті самі страви, і це допомогло б вам його спіймати. О! Він буде наш, пані, буде наш!

Я пішла від нього зачарована. Мені пощастило натрапити на дуже розумну людину.

II

Три дні лише минуло, і до мене прийшла висока чорнява дівчина, дуже гарненька, скромна й смілива разом — досить дивне поєднання для людини непевної моральності. Вона поводитися дуже пристойно зі мною. Я не знала добре, як до неї треба звертатись, і назвала її "мадемуазель". А вона на те:

— О, можете, пані, звати мене Розою, та й годі.

І ми зайшли у жваву розмову.

— Скажіть, Розо, ви знаєте, для чого ви прийшли сюди?

— Так... здається, пані...

— Гаразд, моя дитино... І це все... це вам анітрохи не прикре?

— О пані! Та я ж уже восьме розлучення влаштовую! Я звикла до того.

— Ну от і чудово. І багато вам на це треба часу?

— Тут уже все, пані, залежить від того, який темперамент має ваш чоловік. Дайте мені побути з ним удвох, сам на сам, хоч п'ять хвилин — я тоді скажу з певністю.

— Він незабаром прийде. Мушу вас попередити, що він негарний.

— Байдуже, пані. Я доводила до розлучення й зовсім бридких. Я от що хотіла спитати: ви вже знаєте парфуми?

— Так, голубко, — вербена.

— От і добре, я сама люблю цей запах! Може, ваша ласка сказати мені, чи коханка вашого чоловіка носить шовкову білизну?

— Ні, дитя моє, батистову з мереживом.

— А! Особа доброго тону! Шовкова білизна тепер уже стає чимсь тривіальним.

— Правда ваша, Розо.

— Отже, пані, я берусь до своїх обов'язків.

І вона взялась до своїх обов'язків покоївки так, наче все життя нічого іншого не робила.

За годину прийшов мій чоловік. Роза навіть не глянула на нього, але він — він на неї глянув, і то не раз. Від неї вже віддалік чути було пахощі вербени. Аж ось вона вийшла з кімнати.

— Що це за дівчина? — зараз же спитав він.

— Ну... це моя нова покоївка.

— Де ж ви її найшли?

— Її прислала до мене баронеса Гранжері з найкращою рекомендацією.

— А вона гарненька!

— Вам подобається?

— Так... гарненька, як на покоївку.

Я була сама не своя з радості: він уже йшов на нашу принаду!

Того самого вечора Роза сказала мені:

— Тепер я можу сказати, пані, з певністю, що це станеться не пізніше як за два тижні. Мосє дуже м'який на вдачу.

— А! Ви вже робили спроби?

— Ні, я ще нічого не робила, але це можна відразу побачити. Його вже бере охота обняти мене, коли він проходить біля мене.

— Він вам нічого не казав?

— Ні, пані, лише спитав, як мене звати... Спитав зумисне, аби почути мій голос.

— От і гаразд, моя славна Розо. Ідіть же до мети якнайшвидше.

— Не бійтесь, пані. Я тільки трошки опиратимусь, а то надто легка перемога могла б його розчарувати.

Пройшло вісім днів — чоловік мій нікуди й не вигляне. Увесь час по обіді він никав по кімнатах, а крім того — і з цього можна було здогадатися, що все як слід, — він не боронив тепер мені виїздити з дому. І я цілими днями їздила по гостях та на прогулянки, щоб... щоб не заважати йому.

Нарешті дев'ятого дня, роздягаючи мене, Роза сказала несміливо:

— Готово, пані. Цього ранку все зробилось.

Я була трохи вражена, трохи схвильована навіть, не з того, що воно сталось, а з того, як вона це сказала.

— 'Ну... ну... і як же це було?

— О! Все гаразд, пані. Він уже три дні добивається, але я не хотіла надто скоро піддатись. Тепер маєте попередити мене, пані, коли хочете застукати його на зраді.

— Так, моя люба. Ну... візьмим хоч би четвер.

— Хай буде четвер. До того часу я знову його уникатиму, щоб він весь час жадав мене.

— Ви певні, що тут не буде ніякої помилки?

— Так, дуже певна, пані. Я весь час розпалюватиму в ньому пристрасть, дедалі збільшуючи собі ціну, — і на призначений термін він буде наш.

— Тоді о п'ятій годині, моя люба Розо.

— О п'ятій то о п'ятій. А де саме?

— Ну... хоч би в моїй кімнаті.

— Добре, у кімнаті пані.

Ну, ти розумієш, миленька моя, що я тоді зробила? Я, по-перше, поїхала й запросила до себе тата й маму, потім дядька мого д'Орвелена, голову, та ще пана Рапле, суддю, чоловікового приятеля. Я нікого з них не попередила, що вони мають побачити. Тільки примусила всіх навшпиньки підійти до дверей моєї кімнати. Я припасувала так, щоб це було якраз о п'ятій, рівно о п'ятій! О! Як билось в мене серце! Я покликала також і консьєржа, щоб ще на одного свідка було більше. Тоді... Тоді, коли

годинник почав дзвонити п'яту, я відчиняю раптом двері навстіж... Ха-ха-ха! Це було якраз... якраз... мила моя... О! Що за обличчя було в нього! Що за обличчя! Коли б ти тільки побачила! І він ще повернувся, дурень! — повернувся до нас! Ну й смішний же він був!.. Я так реготала, так реготала... А тато розгнівався, хотів бити мого чоловіка... А консьєрж, добрий чолов'яга, ще й помагав йому одягатись... перед нами, серденько, перед нами!.. Він застібав йому шлейки... як це було кумедно, Господи!.. А щодо Рози — ну, це просто золото, а не дівчина! Вона плакала — прекрасно, натурально плакала. Чудова дівчина! Як тобі треба буде чогось подібного, згадай про неї!

І от я, тільки-но все скінчилось, прибула до тебе розказати все, ні хвилини не гаючись. Тепер я вільна. Хай живе розлучення!

І вона пішла сама собі в танець через кімнати, а баронеса, задумлива та незадоволена, промовила:

— А чому ти мене не покликала поглянути?

Диявол

Селянин стояв біля лікаря перед ліжком умираючої. Стара покірливо, спокійно й просвітлено дивилась на обох чоловіків, прислухаючись до їх розмови. їй прийшов час помирати, вона не опиралась; вона віджила своє: їй було дев'яносто два роки.

В розчинені вікна і двері струменіло липнєве сонце, і полум'яне проміння його падало на руду, нерівну долівку, вибиту черевиками чотирьох селянських поколінь. Гарячий вітер доносив запах ланів, пахощі трав, хлібів і листя, спаленого південною спекою. Коники похрипли, наповнюючи село дзвінким сюрчанням, подібним до стукоту де рев'яних тріскачок, які купують на ярмарках дітям.

Лікар, підвищуючи голос, сказав:

— Оноре, ви не можете залишити вашу матір саму в такому стані. Вона кожної хвилини може вмерти!

Селянин розпачливо вів своє:

— Але ж мені треба зібрати хліб, бо надто вже довго він стоїть. І погода якраз добра. А що скажеш ти, мамо?

Стару жінку, незважаючи на близьку смерть, все ще мучила нормандська скнарість, і вона очима й чолом відповіла "так", одсилаючи сина возити пшеницю й залишити її саму на вмирання.

Та лікар, розсердившись, тупнув ногою:

— Ви просто тварина, чуєте! І я вам не дозволю цього зробити! Чуєте?! А коли вам уже так треба саме сьогодні йти на жнива, то розшукайте тітку Рене хай вам чорт, і нехай вона доглядає вашу матір. Я вам так наказую, чуєте! А як не послухаетесь, то я покину вас здихати, як собаку, коли ви самі захворієте, чуєте?

Селянин, високий, сухорлявий, з повільними рухами, вагаючись між страхом перед лікарем і любов'ю до грошей, роздумував, вираховував, бурмотів:

— Скільки ж вона візьме за догляд, ота Рене?

Лікар закричав:

— Хіба я знаю? Дивлячись, на який час ви її запросите. Умовтеся з нею, хай їй чорт!

Але я вимагаю, щоб через годину вона була вже тут, чуєте?

Селянин наважився.

— "Я піду, я піду, не гнівайтесь, пане лікарю.

Лікар вийшов гримаючи:

— То знайте, знайте, стережіться, бо я не жартую, коли розсерджусь.

Залишившись сам, селянин обернувся до матері і покірно сказав:

— Я піду до тітки Ране, бо він того хоче, оцей чоловік. Не турбуйся, я швидко повернуся.

І він теж вийшов.

Тітка Ране була стара прасувальниця, що доглядала мертвих і вмираючих у своєму селі і в усій окрузі. Зашивши своїх клієнтів у простирала, звідки вони не могли вже вийти, вона знову поверталась до праски, щоб прасувати білизну для живих. Вона була зморщена, як торішне яблуко, люта, заздрісна, феноменальна скнара — напівзігнута, ніби переломлена в попереку від вічного совання праскою по полотну. Казали про неї, що вона має до агонії якусь страхітливую й цинічну пристрасть. Говорила вона тільки про мертвих і про різні випадки смерті, свідком яких вона була; вона з особливою ретельністю розповідала завжди схожі деталі, як мисливець розповідає про кожен свій постріл.

Коли Оноре Бонтан увійшов до неї, вона розводила синьку для комірців селянок.

— Добри вечір, тітко Ране, — сказав він, — ну, як поживаєте?

Вона повернула до нього голову.

— Та все по-старому, все по-старому. А ви як?

— О, щодо мене, то все гаразд, а от з матір'ю зовсім зле!

— З матір'ю?

— Так, з матір'ю.

— А що з нею таке?

— Та швидко вже помре.

Стара вийняла з води руки; синюваті, прозорі краплини котились до кінчиків пальців і спадали назад у ночви.

З несподіваним співчуттям вона спитала:

— То це вже безнадійно?

— Лікар сказав, що вона не встане.

— Ну, то, значить, це безнадійно!

Оноре вагався. Годилося б почати розмову здалека, перш ніж приступити до діла, але, не придумавши нічого, він зважився одразу:

— Скільки б ви взяли, щоб доглянути її до смерті? Ви знаєте, я чоловік небагатий; у мене нема на що навіть найняти наймичку. Це й доконало її, мою бідну, втомлену

матір! Працювала за десятих у свої дев'яносто два роки! Тепер таких людей уже не водиться!

Ране відповіла поважно:

— Є дві ціни: сорок су за день і три франки за ніч, — з багатих. Двадцять су за день

і сорок за ніч — з інших. Ви дасте мені двадцять і сорок.

Але селянин міркував. Він добре знав свою матір. Він знав, яка вона міцна, живуча, витривала. Що б там не казав лікар, вона могла протягти ще цілий тиждень.

Він рішуче сказав:

— Ні! Краще ви скажіть мені одну ціну, от! Одну ціну за все, аж до кінця. Ми ризикуємо обоє, і ви, і я. Лікар кайее, що вона помре дуже швидко. Коли станеться так, — то краще вам, а гірше мені. А як вона протягне до завтра або й довше, — то краще мені, а гірше вам!

Сиділка здивовано поглянула на нього. Ніколи ще не доводилось їй домовлятися так — доглядати вмирущих підрядно. Спокушена надією виграти, вона вагалась. Потім стара запідозрила, що її хочуть ошукати.

— Я нічого не можу сказати, поки не побачу вапни матері,— відповіла вона.

— Ходімо, подивитесь!

Вона витерла руки й пішла за ним.

Дорогою вони не говорили. Вона дріботіла швидко, а він витягав свої довгі ноги, немов щоразу збирався переступати через рівчак.

В полях лежали корови, знесилені спекою, вони важко підводили голови й спроквола мукали назустріч двом подорожнім, немовби просячи свіжої трави.

Підходячи до дому, Оноре Бонтан пробурмотів:

— Може, все вже скінчено?

І несвідоме бажання, щоб так і було, почулося в-тоні його голосу.

Проте стара ще не вмерла. Вона лежала горілиць на своєму вбогому ліжку, склавши на бузковій ситцьовій ковдрі страшенно худі, вузлуваті руки, схожі на якихось дивовижних тварин або на крабів, скарлючені ревматизмом, втомою і майже столітньою працею.

Ране підійшла до ліжка й оглянула вмираючу. Вона пощупала пульс, помацала груди, прислухалась до дихання, спитала її щось, аби тільки почути, як вона говорить, ще довго дивилась на неї, а потім вийшла разом з Оноре. Думка її була готова. Стара не переживе ночі. Оноре спитав:

— Ну, що?

Сиділка відповіла:

— Та що, вона протягне ще днів зо два, а може, й зо три. Ви дасте мені шість франків за все.

Він закричав:

— Шість франків? Шість франків? Та ви з глузду з'їхали! Та кажу вам, що їй залилось жити якихось п'ять-шість годин, не більше.

' Вони довго торгувались, обоє розлючені. Та як стара хотіла вже йти, а час минав і його хліб не збирався сам собою, він зрештою згодився.

— Ну, добре, нехай буде шість франків за все гуртом, аж до виносу тіла.

— Гаразд, шість франків.

Він поспішив до свого хліба, що хилився до землі під вагою достиглого на сонці

зерна.

Сиділка ввійшла в хату.

Вона взяла з собою роботу, бо працювала біля вмираючих і мертвих невпинно, чи то на себе, чи на ту родину, що за додаткову платню давала їй цю подвійну роботу.

Раптом вона спитала:

— Ви ж хоч пособорувались, тітко Бонтан?

Селянка заперечливо похитала головою, і тітка Ране, що була дуже побожна, жваво схопилась з місця:

— Боже милосердний, хіба так можна? Я піду покличу пана кюре.

Вона кинулась до дому священника так швидко, що хлоп чакі на майдані, бачачи, як вона поспішає, гадали, що сталося якесь нещастя.

Священик, одягши стихар, одразу ж пішов; перед ним ішов хлопчик з хору, що дзвонив у дзвоник, попереджаючи, що Бог проходить гарячими й спокійними ланами. Чоловіки, що працювали віддалік, скидали крилаті брилі, чекаючи, поки біла одежа кюре сховається за сусідньою фермою; жінки, що в'язали снопи, випростувались, щоб перехреститись; злякані чорні кури, перевалюючись на лапах, бігли вздовж канав до якої-небудь добре знайомої їм дірки в тину, де враз і зникали; прив'язаний на луку лошак злякався стихаря, закрутився на своїй мотузці і почав брикатись. Попереду швидко йшов хлопчик з хору в червоному одязі, за ним священик, схиливши набік голову в чотирикутному капелюсі, шепотів молитви, а позаду йшла тітка Ране, склавши руки, як у церкві, похилена, зігнута, немов припадаючи до землі.

Оноре бачив здалеку, як вони проходили.

— Куди це йде наш кюре? — спитав він.

Кмітливіший за нього наймит відповів:

— Забожусь, що він несе причастя твоїй матері!

Селянин не здивувався:

— Можливо, що й так.

І знову взявся до роботи.

Тітка Бонтан висповідалась, після відпущення гріхів причастилась, і священик пішов, залишивши обох жінок самих у душній хатинці.

Тоді тітка Ране почала стежити за вмираючою, питаючи себе як довго це протягнеться.

День спадав, крізь вікна різкими подувами вривалося свіжіше повітря, ворущачи на стінці краєвид Епіналя, приколотий двома шпильками; маленькі занавіски на вікнах, колись білі, а тепер жовті й засиджені мухами, немов хотіли полетіти, вирватись, вийти звідси, як душа старої.

Стара лежала нерухомо, з розплющеними очима, і, здавалося, байдуже дожидала такої близької смерті, що десь забарилась. Її коротке дихання виривалось з легким свистом із здавленого горла. Воно щохвилини могло обірватись, і тоді на землі стане менше на одну жінку, за якою ніхто не пожалкує.

На ніч повернувся Оноре. Підійшовши до ліжка й побачивши, що мати ще жива, він

спитав: "Ну, як?" — як це робив він і раніш, коли вона занеджувала.

Потім він відпустив Рене, нагадавши їй:

— Завтра, о п'ятій годині, не запізнюйтесь.

Вона відповіла:

— Завтра, о п'ятій.

І справді, вона прийшла на світанку.

Оноре перед тим, як вийти в поле, сів до юшки, яку сам і зварив.

Сиділка спитала:

— Ну, як ваша мати, не померла ще?

Він відповів з хитрою усмішкою в очах:

— їй навіть стало краще.

І вийшов.

Охоплена тривогою, Рене підійшла до вмираючої, яка все ще лежала в тому самому стані, пригнічена й байдужа, з розплющеними очима, згорнувши на ковдрі скарлючені руки.

І сиділка зрозуміла, що це може протягтися й два дні, і чотири, і цілий тиждень; жах скнари стиснув їй серце, а лютий гнів спалахнув у ній проти цього хитруна, що ошукав її, і проти цієї старої, що не хотіла вмирати.

Проте вона взялася до роботи, уп'явшись поглядом у зморщене обличчя тітки Бонтан.

Оноре вернувся поспішати; він здавався вдоволеним, майже веселим. Потім — знову пішов. Таки справді він збере свій хліб за доброї погоди.

Рене впадала в розпач; кожна зайва хвилина здавалась їй тепер украденим у неї часом, украденими грішми. Її охопило бажання, шалене бажання вчепитись у горлянку цій старій пікапі, цій старій ослиці, упертій тварюці, і, надавивши трохи, зупинити це швидке, коротке дихання, що крало її час, її гроші.

Та вона вирішила, що це небезпечно. На думку їй спав новий план, і вона підійшла до ліжка.

Вона спитала:

— Чи ви бачили вже диявола?

Тітка Бонтан прошепотіла:

— Ні.

Тоді сиділка почала розповідати різні страшні історії, щоб налякати немичну душу вмираючої.

— За кілька хвилин перед смертю, — казала вона, — диявол приходить до всіх, хто вмирає. В руці у нього мітла, на голові казан, він страшенно галасує. І хто бачить його, тому, значить, прийшов уже кінець, лишилось тільки кілька хвилин. — Вона перелічила всіх, до кого при ній приходив диявол цього року: Жозефіна Луазель, Євлалі Рат'є, Софі Паданьо, Серафіна Гроп'є.

Тітка Бонтан нарешті, пожвавішавши, розхвилювалась, заворушила руками, намагаючись повернути голову так, щоб бачити всю кімнату.

Раптом Ране зникла. Вона взяла з шафи простирало й закуталась у нього, на голову наділа казан, короткі й загнуті ніжки якого стирчали, немов роги, в праву руку вона схопила мітлу, а лівою взяла бляшане відро і раптом підкинула його вгору, щоб воно, падаючи, забряжчало.

Відро з гуркотом ударилося об землю. Тоді сиділка вилізла на стілець, підняла завісу, що звисала край ліжка, і стала перед старою вмираючою селянкою, розмахуючи руками, пронизливо зойкаючи з глибини казанка, що ховав їй обличчя, погрожуючи старій мітлою, немов ляльковий чортик.

Злякана, з безумним поглядом, вмираюча зробила надлюдське зусилля, щоб встати і втекти, вона вже підняла плечі й груди, але потім, глибоко зітхнувши, впала назад. То був кінець.

Тоді Ране спокійно прибрала все: мітлу поставила в куток біля шафи, простирало поклала в шафу, казан — на плиту, відро — на полицю, а стілець — до стінки. Потім звичним жестом вона закрила мертвій широко розплющені очі, поставила на ліжку тарілку, налила туди свяченої води, вмочила гілку буксу, що була прибита над комодом, і, ставши навколішки, заходилась ретельно читати відхідні молитви, що їх, завдяки своєму ремеслу, знала напам'ять.

Прийшовши надвечір, Оноре застав її за молитвою й одразу підрахував, що вона виграла в нього двадцять су, бо провела тут тільки три дні й одну ніч, а це становило п'ять франків, а зовсім не шість, які він мав їй заплатити.